

BORBÉLY SÁNDOR*

Női szövegvilágok, sorsok és mikroperspektívák

Frauhammer Krisztina – Pajor Katalin (szerk.): *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek*. Magyar Néprajzi Társaság. Budapest, 2019. 398 oldal

A feminista elméleti paradigma – a posztkoloniális tanulmányokkal együtt – az 1980-as évektől terményeken hatott a posztmodern kultúra- és társadalomtudományi diskurzusokra. Ezek az irányzatok ugyanis – amint az köztudott – nem csupán újszerű, a korábbi vizsgálatokban kevésbé exponált témákra (mint a test, a szexualitás, az erőszak, a biopolitika, a prostitúció, az örület, a nemi alapú munkamegosztás, az alternatív női és férfi identitások) irányították a figyelmet, de elősegítették az antropológiai ismeret- és tudáselőállításban rejlő aszimmetrikus politikai, hatalmi viszonyokban meglévő diskurzív, társadalmi, gazdasági egyenlőtlenségek tudatosítását is.¹

Ebből a – tudomány- és metakritikai – szempontból a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában, Frauhammer Krisztina és Pajor Katalin szerkesztésében megjelent *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek* című kötet különösen izgalmas, és a hazai, szélesebb tudományos nyilvánosság érdeklődésére is számot tartó vállalkozásnak tűnik. Ez a könyv ugyanis a magyar néprajzi kutatások diszciplináris határain belül egy eddig kevésbé elemzett témát² – a női folklórszövegek, azaz

* A szerző kulturális antropológus, az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajz-tudományi Intézetének munkatársa. E-mail: Borbely.Sandor@abtk.hu

¹ Vö.: Crasnow, Sharon: *Feminist Anthropology and Sociology: Philosophy of Science Issues*. In: Turner, Stephen – Risjord, Mark (eds.): *Philosophy of Anthropology and Sociology*. Oxford: Elsevier, 2007. 755–789.; Moore, L. Henrietta: *Feminism and Anthropology*. Cambridge: Polity Press, 1988.; Stacey, Judith – Barrie, Thorne: *The Missing Feminist Revolution in Sociology. Social Problems* 32, 1985. 301–16.; Geller, L. Pamela – Stockett, Miranda K. (eds.): *Feminist Anthropology: Past, Present, and Future*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.

² A (klasszikus) néprajz területén az utolsó nagyobb, monografikus igénnyel összeállított hasonló tematikájú kötet 1999-ben jelent meg, Küllös Ilona szerkesztésében (L. Küllös Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, 1999.) A hazai magyar nyelvű szakirodalomban újabb, genderszempontokat érvényesítő antropológiai/etnográfiai kutatások továbbá például: Bakó Boglárka (szerk.): *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2008.; Kisdí

a különböző diskurzív praxisok segítségével konstituált nemi viszonyok – elemzését állítja középpontba, illetve azok szövegfolklorisztikai vizsgálatát ígéri. Mindez ugyanakkor – egyebek mellett – magában hordozza az adott tudományszak kutatási hagyományaira, normatív módszertani, elméleti megközelítésmódjaira vonatkozó (ön)reflexiók lehetőségét is.

A mintegy 400 oldalas kötet a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya és az MTA BTK Néprajztudományi Intézet Folklor Osztálya által szervezett tudományos konferencia anyagaiból közöl válogatást. A könyvben 25 tanulmány szerepel, amit a szerkesztők – részben megtartva a konferencia eredeti tematikus csoportosítását – 8 különböző fejezetbe tagoltak.³

Frauhammer Krisztina – a könyv előszavában – röviden ismerteti a nőkutató-sok hazai néprajztudományi előzményeit, a konferencia koncepcióját, és áttekinti a kötetben szereplő tanulmányok témáit, kutatási kérdéseit. Az olvasóban már e tömör és precíz bevezetőt követően is felvetődhet a kérdés, hogy az összegyűjtött és nagyon sokrétű – divergens tárgyképzéssel, vizsgálati módszerrel, fogalmi, interpretatív-elméleti horizonttal stb. rendelkező – tanulmányok miként kapcsolhatóak össze. Elolvasva a kötetet úgy tűnhet ugyanis, hogy az abban szereplő tanulmányok között – a nagyon absztrakt módon, vagy ha úgy tetszik: „lazán” definiált nőtematikán kívül – nincs szerves kapcsolat; a könyv egyes fejezetei, részei közötti viszony sok szempontból esetleges, miközben az egyes tanulmányokat külön-külön többnyire fontos és alaposan kidolgozott munkáknak kell tekintenünk.

A kötet koherenciáját elősegíthette volna egy olyan bevezető tanulmány elkészítése, amely – ha vázlatosan is, de – a folklor kutatás diszciplináris határain belül elméletileg pozícionálja, keretbe foglalja a könyvben megjelenő írásokat. Egy ilyen szerkesztői előszó elkészítését különösen indokolta volna az a körülmény, hogy a kortárs feminista elméletek – a posztstrukturalista, posztmodern és különösen a posztkolonialista kritika hatására – a kilencvenes évek közepétől a monolitikus, egyszemélyes nőcentrikus vizsgálatok helyett egyre inkább a többszörös vagy multiplikatív egyenlőtlenségi viszonyok (a faj, az etnicitás, az osztály, a nem, a szexualitás kategóriájával jelölt diszkriminációs mechanizmusok kölcsönhatásának) elemzését állítják előtérbe.⁴ Az önmagában értelmezett „női” szubjektivitás, vagyis a nő (homogenizált és esszencializált) tapasztalata mint a komplex társa-

Barbara (szerk.): *Létkérdések a születés körül*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2015. és Turai, Tünde: *Hierarchiák fogságában. Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben*. Balassi Kiadó – MTA BTK, Budapest, 2018.

³ A kétnapos konferenciára „Emlékek, szövegek, történetek – Női folklor szövegek” címmel 2018. október 26–27-én került sor az MTA Humán Tudományok Kutatóházában (Budapestben).

⁴ L. pl. Crenshaw, Kimberlé: Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Colour. *Stanford Law Review*, 43, 1991. 1241–99. és Crenshaw, Kimberlé: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine. *Feminist Theory and Antiracist Politics. University of Chicago Legal Forum*, 14, 1989. 138–67. A témáról összefoglalóan ír továbbá: Degnen, Cathrine – Tyler,

dalmi viszonyok leírására alkalmas fogalom ezért – a nemzetközi szakirodalomban legalábbis – az utóbbi évtizedekben veszített korábbi jelentőségéből.⁵ Az *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek* című kötet ugyanakkor (témakijelölésénél fogva) látszólag ismét revitalizálja ezt az elemzési és fogalmi perspektívát, ami a nemzetközi genderkutatás irányzatainak, mai vizsgálati trendjeinek ismeretében talán magyarázatot igényelt volna.

Ebből a szempontból szintén indokolt a kiadvány alcímében szereplő posztulátum problematizálása is. Annak a kategorikus kijelentésnek az elfogadása ugyanis, hogy ab ovo *léteznek* női folklórszövegek, önmagában is számos – a kötet bevezetőjében tisztázásra váró – kérdést vet(hetett volna) fel. A könyv tanulmányait nézve ugyanis mindvégig nyitott kérdés marad továbbra is az olvasóban, hogy például mitől „női” (feminin vagy fordítva: nem női, maszkulin) egy szöveg. Konkrétabban fogalmazva: a magyar nyelvű folklórszövegekben melyek azok a diskurzív kódok, shifterek vagy markerek (a szerző neme, társadalmi pozíciója, a szöveg tartalma, az olvasó neme stb.), amelyek eldöntik, hogy inkább férfi vagy „női” szövegről van-e szó? Általános értelemben indokolt-e (értsd: racionálisan megalapozott-e) női folklórszövegről beszélni?⁶ És ha igen, akkor miként merülhet fel a nemiség kérdése a történeti folklórjelenségek, tehát az olyan autoreferenciális szövegek kapcsán, amelyekben a múltbeli (szövegen kívüli) társadalmi realitás nem vagy csak korlátozottan hozzáférhető? Mit jelent a „női folklór” kategóriája fikciós szövegek, elbeszélések esetén, ahol a szövegen kívüli, valóságos szerző és a szövegen belüli nemi szerepek között nincs feltétlenül szerves kapcsolat? Mi különbözteti meg az ilyen típusú – a nemi identitást és diskurzusokat középpontba állító – történeti folklorisztikai kutatásokat a történettudomány területén kialakult mentalitástörténeti vizsgálatoktól? Ebben az összefüggésben hol húzhatjuk meg, vagy meghúzhatjuk-e egyáltalán a történeti folklorisztika és a mai jelenkortörténeti kutatások közötti diszciplináris határokat?

Ezekre és az ehhez hasonló további kérdésekre – a fent említett elméleti vázlat, szintézis hiányában – a kötet nem ad(hat) explicit válaszokat. Ebben az értelemben

Katharine Amongst the disciplines: Anthropology, sociology, intersection and intersectionality. *The Sociological Review Monographs*, 65, 1, 2017. 35–53.

⁵ Gunnarsson – a kortárs feminista elméleteket kritizálva – kétségbe vonja ezt az állítást, és amellet érvel, hogy ugyan a „nő” mint absztrakt kategória valóban elmossa (esszencializálja és homogenizálja) az „egyes” és „konkrét” női világokat, ez azonban a fogalom analitikus értékét továbbra sem csökkenti. Az adott kategóriával ugyanis a tudományos diskurzus még mindig valami lényegi empirikus összefüggésre, nevezetesen a nők strukturális pozíciójának realitására utal. L. Gunnarsson, Lena: A defence of the category ‘women’. *Feminist Theory*, 12, 1, 2011. 23–37.

⁶ Elizabeth Grosz szerint ezen indikátorok közül egyik sem alkalmas arra, hogy a női perspektívát ontológiailag megalapozzuk. Igaz, a nemi identitás *diskurzív pozicionálásának* lehetőségét ő sem veti el. L. Grosz, Elizabeth: *Sexual Signatures: Feminism After the Death of the Author*. In: Grosz, Elizabeth: *Space, Time and Perversion*. Sydney: Allen and Unwin, 1995. 9–24.

a könyv kevés – a későbbi genderszemponturnak folklórvizsgálatok teoretikus megalapozását szolgáló – általánosabb érvényű, generalizálható vizsgálati eredményt tartalmaz.

Mindazonáltal a könyvben helyet kapó elemzések – az esettanulmányok műfaji sajátosságai, partikulás vagy egyedi vizsgálati horizontja ellenére is – a társadalmi *nemmel* kapcsolatos hazai antropológiai/etnográfiai viták és diskurzusok felélenkítéséhez önmagukban is jól hasznosítható témákat, empirikus példákat dolgoznak fel.

A kötet első nagyobb (Történeti források című) szerkezeti egysége négy tanulmányt tartalmaz. Ezek közül az első Landgraf Ildikó kitűnő cikke, melyben a szerző – ellentétben a fejezet címével, nem primér történeti források vizsgálatával, hanem elsősorban – intézmény- és tudománytörténeti kérdésekkel foglalkozik. Landgraf az 1889-ben alapított Magyar Néprajzi Társaság három különböző szakosztályát vezető kutató (Gyarmathy Zsigmondné, Torma Zsófia és Mara Crop-Marlet) portréját rajzolja meg, ezt követően pedig más, tagságot szerzett tudósok, tanítók, tanárnők és pártoló (arisztokrata) nők szerepét mutatja be a korabeli néprajzi gyűjtő- és kutatómunka intézményesülésében.

Bálint Petra – ugyancsak ebben a fejezetben – 18–19. századi büntetőperek (Heves és Külső-Szolnok vármegye) jegyzőkönyveit, illetve az azokban fennmaradt tanúvallomásokat vizsgálja. A szöveg a mindennapi szintér (hétköznapi konfliktusok) elemzése segítségével érzékletes példákat szolgáltat arra, hogy a modern kori Magyarországon a normasértések (csecsemőgyilkosság, férjmérgezés, házasságtörés, szeretőtartás stb.) és az azokhoz kapcsolódó büntetési mechanizmusok (a fizikai és nemi erőszak) hátterében pontosan milyen regulatív nemi, szexuális, viselkedésbeli alapelvek álltak.

A kötet első részét Horváth István és Küllös Imola cikkei zárják. Mindkét szerző egy izgalmas, korábban nem ismert reformkori kézirat, az ún. Liberális asszonyok urbáriuma elemzésével foglalkozik. Horváth nagyon röviden bemutatja és cikke függelékében közli is az 1835-ben keletkezett forrásiratot, amely az évszázados feudális (a földesúr és a jobbágyok közötti) hatalmi viszonyokat rögzítő urbáriumok nyelvi, műfaji jellegzetességeit alkalmazza a korabeli férfi-nő között meglévő – szexuális, nemi – kapcsolatok ironikus megjelenítésére.

Küllös Imola ugyanennek a kéziratnak – nagyon alapos és komplex – kognitív szövegnyelvészeti, stilisztikai és történeti szövegfolklorisztikai – elemzését végzi el, külön hangsúlyt fektetve az allegorikus írásmű szemantikai rétegzettségére, többszörösen összetett (a férfi-nő közötti viszonyokat szimbolikusan kifaragó, „felforgató”) nyelvjátékaira. A (feltehetően) férfiak által írt politikai pamflet vagy gúnyirat kapcsán részletesen elemzi a szöveg 18–19. századi közköltészetben (férj- és lánypanaszok, asszony- és kurvacsupólok, verses mulattatók, prédikációparódiák stb.) és folklórszövegekben (hazugságmese) megfigyelhető műfaji előzményeit, valamint legfontosabb intertextuális, stílárius kapcsolatait. A kötetben – talán nem túlzás ezt állítanunk – ez az egyetlen olyan tanulmány, amely a kulturálisan

konstituált nemi viszonyok és jelentések problémáját (a kötet címében is megjelölt nézőpontból, tehát) szűkebb értelemben vett folklorisztikai, azaz kifejezetten nyelv- és szövegcentrikus keretben tárgyalja.

A kötet második fejezete a népi vallásosság és a nők viszonyával foglalkozik. Az első tanulmány szerzője, Szigeti Jenő (különféle levéltári és más adatokat, dokumentumokat ismertetve) amellet érvel, hogy a 18–19. századi házi istentiszteletek, magánkegyességi gyakorlatok (praxis pietatis), illetve az azokat megszervező vallásos nők, asszonyok tették elsősorban lehetővé, hogy – az expanzív katolikus restauráció ellenére – a protestantizmus intézményes keretei hazánkban fennmaradjanak. Vörös Éva – kevésbé szaktudományos, mint inkább esszéisztikus – írásában a hétköznapi szakrális kommunikáció tárgyköréből hoz példákat. Ennek részeként a györgyfalvi Padzsi néni által elmondott vallásos tartalmú versekből, rigmusokból mutat be szemelvényeket, amelyek – a szerző szerint – az elbeszélőt hozzásegítik a hétköznapiak szakralitás megéléséhez és saját mentálhigiéniájának karbantartásához. A könyvnek ezt a szerkezeti egységét Tamás Ildikó szövege zárja. A cikk annak az evangélikus lelkésznek, Lars Levi Laestadiusnak (1800–1861) a hittérítő mozgalmával ismerteti meg az olvasót, amely hatására a kereszténység előtti számi hitvilág bizonyos elemei – ezen belül a (mitológiai és történelmileg valós) nőalakok, női istenségek és szimbólumok – a modern keresztény teológiába és vallási diskurzusokba is beépültek. Tamás Ildikó rámutat, hogy ezek a női attribútumok, spirituális képzetek jelenleg is nagyon fontos szerepet játszanak a kortárs számi etnikai identitásépítési projektek, politikai, művészeti (pánóslakos, neopogány és egyéb) mozgalmak ideológiai legitimálásában.

A könyv harmadik blokkjában (Bábák, gyógyítók, füvesasszonyok című fejezet) a női szerepek problematikáját az emberi test – különösképpen a női test – és a hozzá kapcsolódó tradicionális és modern szabályozó diskurzusok (népi gyógyászat, orvoslás, közegészségügy) kontextusában vizsgáló tanulmányok kaptak helyet. Kocsis Annamária szövege Zay Anna és Bethlen Kata magyar nyelvű, 18. századi herbáriumát és az abban található (nőgyógyászati, hadi sebbezeléssel, pestis elleni védekezéssel kapcsolatos) recepteket ismerteti, ami fontos adalékokkal, adatokkal egészítheti ki a modern testpolitika hazai előzményeivel foglalkozó kortárs kutatásokat is. Koltay Erika – kevésbé fókuszált és módszeres kutatáson alapuló – írása több népi gyógyítással foglalkozó specialistáról (füves-, jvas- és kenőasszonyról) szóló idézetet mutat be azzal a céllal, hogy az adott közösségi interpretációkban megvilágítsa a gyógyító asszonyok személyiségjegyeinek egy-egy jellemző (nek vélt) vonását. A fejezet záró tanulmánya a női test formális ellenőrzésének témakörével foglalkozik. Ezzel összefüggésben Svégel Fanni egy nagyatádi szülésznővel készített interjút elemezve azt a problémát járja körül, hogy az egyes (házi, szülőotthoni, kórházi) intézménytípusokban kialakult különböző (bábák, szülésznők, orvos által végzett) szülésssegítő praxisok a női testhez való viszonyoknak milyen eltérő magatartás- és értékrendbeli normáit alakították ki. A szerző

meggyőzően érvel amellet, hogy a 20. század közepén – az egészségügyi ellátás fokozatos standardizálódása ellenére – a premodern és modern nőgyógyászati, szülészorvosi kultúra bizonyos elemei, illetve regulatív szabályai nem egymástól elszigetelten, hanem egymást kiegészítve, egyfajta „hibrid” (kevert) formában jelentek meg.

A Kitelepítés, külföldre szakadás című tematikus blokk három tanulmánya közül kettő (Schell Csilla és Balogh Balázs cikke) – az első fejezethez hasonlóan – szintén archivális, levéltári források: privát levelek, illetve más egoszövegek (magánfeljegyzések, személyes dokumentumok, végrendeletek) kommunikációelméleti, illetve történeti néprajzi szempontú elemzésével foglalkozik.⁷ A fejezet első szövege, Áment-Kovács Bence cikke négy különböző, magyarországi német (Duna menti sváb) nő kitelepítéstörténetét mutatja be, elsősorban az adott visszatekintő elbeszélésekben megfigyelhető konszenzusos tartalmi, narratív elemek (vagyonszétválás, megalázottságtapasztalat, sváb munkamentalitás, csoporton belüli és kívüli szolidaritási kapcsolatok) deskriptív leírására koncentráva. Ezt a témát viszi tovább Schell Csilla is. A szerző magyarországi német nők – az ismert néprajzos és nyelvész, Eugen Bonomi hagyatékában fennmaradt – magánleveleit elemzi nagyon körültekintően, különös tekintettel azokra az etnikai, nyelvi, kulturális, nemi specifikumokra, amelyek az 1940-es években kitelepített sváb családok írásbeli kommunikációját meghatározták. Balogh Balázs ezzel szemben egy Amerikába kivándorolt erdélyi magyar asszony (Bükkös Ágnes) személyes hagyatékát (leveleit, feljegyzéseit és egyéb dokumentumait) dolgozza fel. A cikkben – a szűkös, töredékes források ellenére – a szerző nagyon pontos és részletgazdag képet fest azokról az egyéni, illetve háztartási szintű drámai döntési helyzetekről (elvándorlás-viszszavándorlás, akkulturáció-disszimiláció, integrálódás-dezintegrálódás stb.), amelyekkel a Kelet-Közép-Európából az Amerikai Egyesült Államokba érkező bevándorlók többségének – köztük a tanulmányban bemutatott erdélyi magyar családnak is – szembesülnie kellett a 20. század első évtizedeiben.

A könyv ötödik – Női változatok, értékrendek című – fejezetében négy tanulmány található. Ebből az első Czingel Szilvia írása, aki – korabeli sajtóanyagok, naplók tükrében – az első szépségkirálynőről, az 1929-ben megválasztott, zsidó származású Simon Böskéről rajzol nagyon izgalmas antropológiai portrét. Az adott – látszólag partikuláris – élettörténeten és eseményen keresztül az olvasó betekintést kaphat a Horthy-korszak szélsőjobboldali (antiszemita, nacionalista) politikai, társadalmi légkörébe éppúgy, mint a 19. századi konzervatív testpolitikai diskurzus

⁷ Ezeknek a forráscsoportoknak az elemzésére – főként a francia Annales-iskola hatására – az 1960-as évek végétől számos irányzat alakult. Ilyen volt többek között például a történelem alulnézetből (History from Below), a privát történelem (History of Private Life), a microhistory vagy német nyelvterületen a hétköznapok története (Alltagsgeschichte), az új kultúrtörténet (New Cultural History) irányzata, amelyek fontos szerepet játszottak a klasszikus (politikai- és eseménytörténeti) történettudományi megközelítések dekonstrukciójában.

(női szépségideál, testhez, divathoz való viszony) radikális hazai és európai átalakulásának folyamatába is. Ezt követően Pál-Kovács Dóra a 20. századi magyarórádi táncgyomány egy kiragadott táncát, az ún. szegényes (gazdasszonytánc vagy asszonyverbunk) női és férfi változatát hasonlítja össze a céllal, hogy a magyar mozgás- és táncművészet nemi szerepek szerinti megosztottságát, illetve annak néhány jellemző vonását (lokális társadalmi beágyazottságát, funkcióit, szimbolikus mechanizmusait) részleteiben is megvilágítsa. A blokk másik két tanulmánya (Földi Viktória, illetve Pajor Katalin írása) a nemiség, illetve a nőiség kérdéskörét az identitásváltozás, a csoportstátusz, valamint az egyéni karrierutak szempontjából közelíti meg.

Föld Viktória írása – Balogh Balázs cikkéhez hasonlóan – az amerikai munkavállalási célú migráció, illetve a 20. századi kivándorlás jelenségét vizsgálja. Elemzése középpontjában egy Kanadába (New Waterfordba) vándorolt mátraterenyei (Nógrád megye) palóc család 1930–1940 között írt levélanyaga áll. A cikk nagyon pontos és aprólékos forráselemzéssel arra a kérdésre keresi a választ, hogy a kitelepedett palóc asszony milyen transzlokális társadalmi, kulturális és gazdasági cserekapcsolatokat alakított ki, s a tradicionális (kibocsátó társadalomban elfogadott) női szerepei – a külföldi kivándorlás hatására – miként alakultak át, illetve változtak meg. A fejezet végén Pajor Katalin egyetlen interjú (saját nagymamája élettörténeti elbeszélésének) elemzését végzi el, elsősorban narratológiai, tematikus-szemantikai szempontból. A cikkből megtudhatjuk, hogy az adott atipikus (a gyermekszülés és -nevelés, a házasság, a privát kapcsolatok, egyéni élmények stb. témáit nem, illetve alig tartalmazó) elbeszélés narratív fókuszát elsősorban az interjúalany tanítói, pedagógiai pályafutásának elbeszélése köré (szakmai motivációk és élettörténeti fordulópontok, tanítói szerepkör, oktatói presztízs) szerveződik, amelyben az egyéni adaptációs képességek motívuma az egyik leghangsúlyosabb elem.

A könyv következő, *Marginalizált élethelyzetek* című része a nemiség, illetve a női identitás témakörét az etnicitás, illetve a migráció kontextusában vizsgálja. Biczó Gábor négy, (oláh) cigány nővel készített élettörténeti interjút elemez. Ezek tanúsága szerint az oláh cigány közösségen belül új identitásnarratívák (a nők társadalmi érvényesüléséről, közösségi felelősségvállalásáról, megnövekedett önbecsüléséről, adaptációs képességéről szóló interpretációk) jelennek meg, amelyek a hagyományos oláh cigány női szerepkészlettel szemben álló, autonóm női szubjektumok és identitások fokozatos intézményesüléséhez vezetnek. Kész Réka ugyanennek a kérdéskörnek – a női cselekvések, szereplehetőségek problémájának – egy másik aspektusát vizsgálja meg. A szerző, írásában a Magyarországon (feketén) foglalkoztatott idősgondozó kárpátaljai nők helyzetét, illetve a munkaerőpiaci státuszukkal kapcsolatos problémákat mutatja be, elsősorban azokra az érték- és érdekkonfliktusokra irányítva a figyelmet, amelyek a magyarországi munkaerő és az ukrán állampolgárságú munkavállalók közötti interakciókat jellemzik.

A nemek közötti munkaerőpiaci egyenlőtlenségek – a feminista vagy nőtörténeti kutatások diskurzusán belül – a tudományos vizsgálatok kezdetétől talán az egyik legtöbbet vizsgált téma. A kötet ötödik, *Nők a szocializmusban* című fejezete ebbe a kérdéskörbe, nevezetesen a nők 20. századi élet- és munkakörülményeibe, státuszváltásának nehézségeibe enged betekintést, mindenekelőtt gazdaságtörténeti, illetve munkásantropológiai nézőpontból. Amíg azonban Tóth Katalin cikke egy vidéki munkáscsalád női tagjának (az édesanyjának) státuszváltását, illetve mezőgazdasági vállalkozóvá válását a szocialista másodgazdaság, a kisüzemi vagy háztáji termelés szférájában kíséri végig, addig Barta Eszter a nemek közötti szegregációt az ipari bémunkások világának összefüggésében mutatja be. Mindkét szöveg tanulsága – nagyon sommásan fogalmazva – végső soron nem más, minthogy a Kádár-korszak strukturális (gazdasági, politikai, ideológiai) adottságai, a családon belüli reprodukív munka (a házimunka, a gyereknevelés, a kevesebb szabadidő vagy az egyedül maradt munkásnők anyagi-magánéleti gondjai), a férfi hegemoniát biztosító társadalmi normák alapvetően bezárták a női ipari és mezőgazdasági munkások előtt a gazdasági, társadalmi mobilitás valódi lehetőségeit. Ezt a fejezetet Dobák Judit tanulmánya zárja le, aki a nemi hierarchiák térbeli objektívációit vizsgálja a Miskolcon található diósgyőr-vasgyári munkáskolóniában. A szerző – az egykori alkalmazottakkal készített mentális térképek, interjúk, valamint levéltári dokumentumok, családi fotók stb. segítségével – azt az érdekes kérdést járja körül, hogy az egykori vasgyári kolónia tagjainak hierarchikus térbeli praxisaiban, térhasználati szokásaiban (a posztindusztriális viszonyok között) miként kapcsolódnak össze a férfiak és nők közötti differenciákat jelző képzetek, egyéb etnikai (cigány-nem cigány), szociális (szegény-gazdag) egyenlőtlenségeket jelölő kategóriákkal.

A kötet utolsó, *Női adatközlők* című fejezetében Lajos Veronika problémafelvető tanulmánya a nemi, női identitás problematikáját az antropológiai kutatói praxisban rejlő módszertani, ismeretelméleti kérdésekkel összefüggésben gondolja végig. A szerző alapos és kiterjedt áttekintést nyújt a feminista antropológia legfontosabb recens, nemzetközi kutatási irányzatairól. Ezt követően pedig saját, a csán-
gók között végzett empirikus kutatásai kapcsán olyan terepszituációkat és kutatási helyzeteket mutat be, amelyek a kutató és a kutattott alanyok megismerési és ontológiai pozícióját meghatározó nemi, etnikai, szociális hierarchiák összefonódásáról, valamint a női identitás és a nemi normák szituatív, performatív (helyzetről helyzetre változó) meghatározottságáról tanúskodnak. Iancu Laura cikke ugyanezt a kérdést más nézőpontból, a női adatközlők és a saját kultúráját kutató nő közötti találkozási helyzetek felől közelíti meg. A szerző a terepmunkahelyzet három fontos komponensére – a lokális közösség által diskurzív módon kijelölt, azaz a kutató által felvehető státuszokra, szerepekre (tanítvány, beszélgetőtárs), a tudományos megismerést végző személyek adatközlőkről alkotott képzeteire, továbbá a vizsgált társadalmon belüli nemi hierarchiákra – próbál módszertani és egyéb

szempontból is reflektálni. A kötetet Nagy Janka kifejezetten szubjektív, személyes hangvétellő írása zárja. Ebben a szerző saját női adatközlőkhöz fűződő intenzív, bensőséges viszonyáról vall, az élettörténeti elbeszélések női, nemi jellemzői, narratív specifikumai után kutatva.

Összegzőképpen kijelenthető, hogy a kötet a társadalmi nemekkel kapcsolatos hazai etnográfiai/antropológiai vizsgálatok elindításának és felélénkítésének több szempontból is nagyon fontos darabja, mozzanata lehet. Egyrészt a könyv a társadalmilag konstituált nemi viszonyokat (a női szubjektivitást, a női szerepeket és értéknormákat, a nemi alapú munkamegosztást, a szexualitást, a test problematikáját) egymástól alapvetően eltérő elemzési szinteken (a történeti források, a vallás, az egészség- és biopolitika, az etnicitás, a munka világa, az antropológiai terepkutatás összefüggérendszer) közelíti meg és mutatja be. Ily módon gazdag példákat, empirikus tapasztalatokat szolgáltat a későbbiekben akár más interdiszciplináris szemléletű vizsgálatokhoz is. Másfelől a kötetben szereplő tanulmányok egyik közös vonása, hogy valamennyi orális vagy írott forrásokkal, tehát a folklórkutatás tárgyképzésének középpontjában álló nyelvi jelenségek (diskurzív jelölők, populáris nyelvi kódok, narratívák, retorikai elemek, irodalmi motívumok és elbeszélési stratégiák, szövegjelentések és szövegkapcsolatok) elemzésével foglalkozik. Ezeknek a nyelvi, textuális – az antropológiai/néprajzi terepmunkát, valamint a tudományos ismeret- és tudáselőállítás folyamatának egészét meghatározó – dimenzióknak a problematizálása, ismeretelméleti kérdéseinek és módszereinek tisztázása a populáris kultúra kortárs jelenségeivel foglalkozó mai tudományos (néprajzi, antropológia, történettudományi) diskurzus számára is alapvető fontosságú feladat lehet. A könyv szerzői, szerkesztői által elvégzett első lépés, nevezetesen az a törekvés, hogy a genderszemontú vizsgálatok, valamint a feminista tudománykritikai szemlélet eredményeit a mai folklorisztikai elemzésekbe integráljuk – minden bizonnyal – eredményesen hozzájárulhat a későbbiekben ahhoz is, hogy a hazai kultúrakutatásban alkalmazott fogalmak diszciplináris jelentését, használati szabályait és operacionális értékét pontosabban meghatározzuk, illetve az adott tudományszak területén kialakult kutatási hagyományokat újszerű elemzési szempontokkal egészítsük ki.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bakó Boglárka (szerk.): *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 2008.

- Crasnow, Sharon: Feminist Anthropology and Sociology: Philosophy of Science Issues. In: Turner, Stephen – Risjord, Mark (eds.): *Philosophy of Anthropology and Sociology*. Oxford: Elsevier, 2007. 755–789.
- Crenshaw, Kimberlé: Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Colour. *Stanford Law Review*, 43, 1991. 1241–99.
- Crenshaw, Kimberlé: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine. *Feminist Theory and Antiracist Politics. University of Chicago Legal Forum*, 14, 1989. 138–67.
- Degnen, Cathrine – Tyler, Katharine Amongst the disciplines: Anthropology, sociology, intersection and intersectionality. *The Sociological Review Monographs*, 65. 2017/1. 35–53.
- Geller, L. Pamela – Stockett, Miranda K. (eds.): *Feminist Anthropology: Past, Present, and Future*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2006.
- Grosz, Elizabeth: Sexual Signatures: Feminism After the Death of the Author. In: Grosz, Elizabeth: *Space, Time and Perversion*. Sydney: Allen and Unwin, 1995. 9–24.
- Gunnarsson, Lena: A defence of the category ‘women’. *Feminist Theory*, 12. 2011/1. 23–37.
- Kisdi Barbara (szerk.): *Létkérdések a születés körül*. Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2015.
- Küllös Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkársága, 1999.
- Moore, L. Henrietta: *Feminism and Anthropology*. Cambridge: Polity Press, 1988.
- Stacey, Judith – Barrie, Thorne: The Missing Feminist Revolution in Sociology. *Social Problems* 32, 1985. 301–16.
- Turai, Tünde: *Hierarchiák fogságában. Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben*. Balassi Kiadó – MTA BTK, Budapest, 2018.